

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ НА ОСНОВІ ДІАЛОГУ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВЧИТЕЛЯ

У статті розкрито особливості організації навчання на основі діалогу, що передбачає взаємодію співрозмовників, їх взаєморозуміння, взаємоутвердження й взаєморозвиток.

Ключові слова: творчий потенціал педагога, творча особистість, творче мислення, діалог, діалогове навчання, педагогічне спілкування.

Сучасний розвиток суспільства потребує реформування системи педагогічної освіти – підготовки педагога, який орієнтований на розвиток особистості дитини й саморозвиток, здатний працювати творчо в закладах освіти різного типу. Важливу роль у цьому процесі відіграє педагог-професіонал, який вирізняється духовно-моральним началом, високим рівнем культури, творчим самовдосконаленням, гуманістичним спрямуванням у педагогічній діяльності.

У ринкових умовах наявна система педагогічної освіти не є гнучкою, вона не задовольняє й самого вчителя у виборі життєвого шляху та професійному самовизначенні. Тому актуальною є потреба переосмислення функціонування педагогічної освіти, визначення нових підходів до її організації.

Нові підходи до змісту й організації підготовки та перепідготовки вчителя ґрунтуються на положеннях Конституції України, Закону України “Про освіту”, державних нормативних документів та цільової комплексної програми “Вчитель”.

У програмі “Вчитель” зазначено, що “важливим питанням у формуванні національної школи залишається постійне підвищення професійного рівня, майстерності та компетенції педагогічних працівників, розвиток творчої ініціативи” [2]. Це свідчить про актуальність проблеми професійно-творчого розвитку особистості педагога, яку можна розглядати різнобічно, зокрема крізь призму творчого ставлення педагога до своєї діяльності. Таке ставлення відображає ступінь реалізації вчителем своїх можливостей під час досягнення поставленої мети.

Враховуючи вищезазначене, освіту слід розглядати як важливу ланку духовного та професійного формування особистості вчителя. Її мета – підготовка педагога, здатного забезпечувати різнобічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, а також безперервний власний саморозвиток.

Зміни, які відбуваються в різних сферах сучасного суспільства, ставлять перед учителем нові завдання, що характеризуються переходом до моделі навчальної співпраці, в умовах якої між учителем та учнем встановлюються суб’єкт-суб’єктні відносини, досягається мета гуманізації відносин між суб’єктами навчально-виховного процесу й активізації пізнавальної діяльності учнів.

Мета статті – висвітлити навчання на основі діалогу як чинник розвитку творчого потенціалу вчителя.

Н.Г. Протасова акцентує увагу на тому, що “...творчий потенціал педагога не є явищем, багажем, який людина носить із собою все життя в незмінному вигляді. Він змінюється, розвивається, збагачується і в цьому розумінні є невичерпним. Так, наприклад, не можна вважати, що творчий потенціал педагога-

новатора розвинутий до необхідних меж і цей розвиток можна припинити та взятися до розвитку творчого потенціалу іншого фахівця, щоб довести його до того самого рівня. Межі розвитку творчого потенціалу педагога не існує, як не існує й межі розвитку особистості. У цьому розумінні процес розвитку творчого потенціалу педагога можна вважати процесом нескінченним, а відповідне завдання системи післядипломної освіти педагогів – завданням постійним і завжди актуальним”.

Творчий потенціал такий невичерпний, як і сама особистість, з роками він може розвиватися та розкриватися, збагачуватися відповідно до умов життєдіяльності особистості, її цілей, уявлень, прагнень. Таким чином, творчий потенціал учителя не можна розглядати як статичний. Він динамічний, постійно зазнає трансформацій, є складовою сукупної професійної культури фахівця.

Проблема розвитку творчого потенціалу особистості вчителя посідає важливе місце в теорії та практиці педагогіки. Соціальне замовлення школи на формування творчого учня може виконати тільки вчитель, який творчо працює. Творчий потенціал учителя визначається як особистісна структура, що виступає основою реалізації вчителем себе як суб'єкта педагогічної діяльності.

На нашу думку, вирішальною умовою успішного здійснення спільної творчості вчителя й учня є організація навчання на основі діалогу. Наукою психологією доведено, що діалог – це основа творчого мислення, розвиток діалектичності як системоутворювального компонента творчого мислення неможливий без діалогу. На думку дослідників, діалог як вирішальна умова спільної творчості стає характерною ознакою нового педагогічного мислення.

В основі діалогу лежить діалогічна єдність: вираження думок та їх сприйняття, реакція на них, що знаходить відображення в структурі цього акту мовлення. Діалог складається із взаємопов'язаних реплік співрозмовників.

Діалогічне спілкування являє собою не один вид мовленнєвої діяльності його учасників, а мовленнєвий акт (обмін інформацією), у якому говоріння й слухання – нерозривно пов'язані види мовленнєвої діяльності.

Основними ознаками діалогу є намір, цілеспрямованість, правила ведення розмови.

Істотним для діалогу є той факт, що відповідач знає, про що йдеться. Саме знання ситуації і є тією ознакою, яка визначає граматичний лад усного діалогічного мовлення.

Аналіз навчально-педагогічної літератури (О. Бодальов, В. Морозов та ін.) дає змогу зрозуміти сутність поняття “діалог”. Діалог як одна з форм педагогічного спілкування і взаємодії в навчальному процесі привертає до себе науковців та вчителів-практиків через те, що саме в ньому найбільше може розкритися й виявитися рівноправність взаємозалежних суб'єктів. Крім цього, діалог є підґрунтям діалогового навчання, діалогічного підходу до організації навчальної роботи в пізнанні та спілкуванні загалом.

Творча особистість завжди діалогічна, перебуває у взаємодії. Діалог – це найприродніша форма відносин учителя з учнями. Нарешті, це найбільш демократична форма проведення занять, найкоротший шлях до постійного підтримання зворотного зв'язку й найбільш динамічний спосіб одержання нової інформації [7, с. 136]. Саме діалог створює для учнів “зону їх найближчого розвитку” (Л.С. Виготський), формує позитивну навчальну мотивацію, стимулює творчу активність, інтереси, взаєморозуміння учня та вчителя в навчанні.

Діалог передбачає взаємодію, спілкування учасників як індивідуальностей – носіїв унікального особистісного досвіду, тобто діалогові відповідає концепція співрозмовника як особистості, яка стверджує його повноправність і орієнтована на розвиток. Діалог, передусім, передбачає взаємну повагу, довіру, природність та відкритість. Основним засобом взаємозв'язку в діалозі виступає діалогічне взаєморозуміння як спосіб взаєморозкриття, взаємоутвердження й взаєморозвитку.

У діалозі “Я” обох співрозмовників спирається на взаємне утвердження себе як особистості. Тим самим для партнерів по спілкуванню розкриваються необмежені можливості щодо всебічного взаємного розвитку та вдосконалення, більш глибокої орієнтації в ситуації спілкування й кооперації при виконанні завдань спільної творчої діяльності. Діалог не дає змоги партнерам по спілкуванню однобічно тлумачити обговорювані ними проблеми, розширює діапазон підходів до роз'яснення й вирішення цих проблем, він є важливою умовою розвитку діалектичного, гнучкого, творчого мислення учасників педагогічної взаємодії.

Як відомо, глибокому усвідомлюванню матеріалу сприяє активна самостійна розумова діяльність особистості, що досягається завдяки використанню діалогічних методів. Наразі педагогічний ефект застосування таких методів виражається у швидшому сприйнятті й засвоєнні нового матеріалу, а також у подоланні психологічного бар'єра між викладачем та учнем.

Аналіз педагогічних досліджень свідчить, що проблему діалогового навчання найбільш активно вивчали такі вітчизняні науковці, як: А. Алексюк, Л. Бурман, Л. Вовк, І. Глазкова, Т. Довженко, М. Євтух, С. Золотухіна, Л. Кондрашова, В. Лозова, В. Морозов, Г. Троцько. Вони не обмежуються теоретичним обґрунтуванням проблеми, а вирішують її практично.

Таким чином, існує об'єктивна потреба в подальшому розвитку діалогових методів навчання, їх практичному застосуванні.

Важливість і потенціал діалогового навчання досить широко розкриває О. Бодальов [1]. Автор наголошує на тому, що саме діалог має міжособистісний суб'єкт-суб'єктний характер, а також звертає увагу на те, що діалог, заснований на рівності сторін, під час навчання спонукає тих, хто навчається, до співпраці в генерації нових ідей, думок, поглядів. Крім цього, як раніше було зазначено, діалогічна форма навчання є більш прогресивною порівняно з монологічною, оскільки впливає на рольову та емоційну сфери, розвиває наполегливість, вказує на необхідність самоосвіти.

Ідея діалогового навчання і її втілення в практику в середніх освітніх закладах є результатом роботи багатьох науковців (В. Біблер, С. Курганов, В. Литовський, Є. Пасов, М. Соломадін, В. Ямпольський). На думку вчених, діалог є основою творчого мислення і є важливим, навіть необхідним, елементом сучасної освіти.

Визначаючи роль та необхідність діалогового навчання, ми дійшли висновку про те, що воно сприяє вдосконаленню здібностей мовленнєвого оформлення думок і сприйняття висловлювань співрозмовника, швидкій орієнтації в ситуації та розумінню почуттів, переживань, амбіцій партнера в спілкуванні. Навчально-виховний процес потребує постійної генерації та втілення в практику нових ідей стосовно форм, методів і засобів навчання, що забезпечує ефективність освітнього процесу навчання й утримує його на необхідному рівні. Праці Г. Ковальова [5, с. 27–36] дають підстави вважати діалогічне навчання одним з ефективних способів вирішення цього завдання. Адже основною умовою такого навчання є відвертість співрозмовників. Рівень готовності педагогів до діяльнос-

ті, основу якої становить навчальний діалог, і до діалогічного спілкування в системі “вчитель – учень” багато в чому визначається ступенем сформованості в них діалогічних умінь, що виступають важливим показником професіоналізму сучасного педагога.

Діалоговий підхід до навчання реалізує такі принципи: комунікативну спрямованість, соціальність, моделювання типових ситуацій. Принцип комунікативної спрямованості полягає в значній кількості здібностей: просто та виразно викладати свої погляди, уважно слухати, методично планувати ситуації з урахуванням здібностей, потреб та інтересів тих, хто навчається, тощо.

Соціальність діалогу очевидна, бо саме він є безпосередньою формою контакту, починаючи від знайомства й закінчуючи спільним пошуком істини.

Принцип моделювання типових ситуацій полягає в тому, що навчання будується як серія типових ситуацій, де кожна мовленнєва ситуація є функціональною одиницею усного мовлення.

За діалогічного навчання учні повинні чітко усвідомлювати те, що кожному відводиться своя роль (вчитель – учень, учень – учень) й уміло імпровізувати. В основі цього лежить принцип ролей.

На думку М. Кларіна, діалогове навчання стимулює спільну діяльність учителя та учня й розвиває здібності суб’єкта цієї діяльності. Вагомим у його поглядах є те, що освітнє зростання відбувається не однобічно, і розвивається не лише той, хто навчається, а встановлюється баланс між розвитком учителя й учня. Це, безсумнівно, є одним з позитивних факторів діалогового навчання [3; 4; 8].

Ю. Кулюткін розуміє діалогове навчання як сукупність проблем, поставлених педагогом перед учнями. Незважаючи на це, учитель залишається активним учасником діалогу, його роль передбачає допомогу учневі висловити свої думки та гіпотези, навіть якщо вони помилкові; спостереження за спробами учнів вирішити поставлені завдання, а не нав’язувати свої думки, ідеї та погляди [6]. Таким чином, саме діалогізація навчання надає педагогічному процесу необхідної динаміки зростання продуктивності. Про це свідчить достатня кількість педагогічної літератури та праці багатьох вітчизняних науковців, що дало змогу виділити систему форм організації діалогового навчання, таких як: групові дискусії з наперед визначеної проблеми, диспути, бесіди, розігрування ситуаційних і ділових ігор, робота в режимі запитання-відповідь, висування тези й антитези, насичення елементами діалогу традиційних форм навчання, лекції, лекції-діалоги.

Діалог у навчанні виступає не лише як засіб здобуття знань та основна форма особистісно орієнтованого навчання, а і як незамінна виховна технологія.

Сьогодні освіта не може бути вдосконалена без принципового переосмислення ролі вчителя в навчально-виховному процесі. Учитель нині повинен навчатися управляти діяльністю як усього колективу учнів, так і кожного окремого учня. Кращі вчителі завжди ведуть пошук, використовують активні методи навчання: роботу в малих групах, бригадах, парах. Кожен учитель бере на озброєння все найкраще, використовує технічні засоби навчання, вводить опорні сигнали, роботу асистентів, збільшує час самостійної роботи на уроці.

Для реалізації успішної педагогічної співтворчості вчителя й учня, діалогового підходу до розвитку творчого потенціалу вчителя можна використовувати інноваційні педагогічні технології, які забезпечують раціональне використання його особистого потенціалу й індивідуальності в процесі педагогічної взаємодії.

Висвітлюючи технології, які здатні впливати на розвиток творчого потенціалу вчителя, слід назвати такі, як технологія формування критичного мислення, технологія проблемного навчання, інтерактивні технології тощо.

В основу технології формування критичного мислення покладено двосторонній обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома людьми, людиною та ЕОМ у вигляді запитань і відповідей. Для того, щоб досягнути своєї мети, кожний із співрозмовників реалізує свій намір, спонукаючи партнера до певних мовленнєвих дій. Необхідним при цьому є дотримання правил ведення розмови: а) повідомлення подається певними порціями; б) повідомлення відповідає темі розмови; в) співрозмовники роблять мовлення зрозумілим, послідовним.

Критичне мислення – мислення вищого порядку, яке спирається на інформацію, усвідомлене сприйняття власної інтелектуальної діяльності та діяльності інших. Параметрами критичного мислення є: особистісне ставлення до об'єкта, аргументованість висновків, логічність викладу, здатність змінити позицію на основі контраргументу.

Під час використання технології формуються такі розумові дії: знання, розуміння, використання знань та вмінь, аналіз, синтез; оцінювання, вміння робити висновки.

Важливо підкреслити, що підвищення творчої активності учнів на уроках можна досягти, передусім, шляхом організації діалогового навчання, яке має проблемний характер (технологія проблемного навчання). Основним засобом проблематизації змістовної сторони заняття є використання творчих навчально-професійних завдань у напружених педагогічних ситуаціях. Ми вважаємо, що саме аналіз і вирішення таких завдань, де відтворюються реальні змістовні суперечності педагогічної діяльності, дасть змогу зробити навчання дійсно глибоким, діалектичним і перетворити його з пасивного засвоєння інформації на активний творчий процес відкриття нового, спосіб розвитку й саморозвитку його учасників.

Інтерактивне навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх учасників; учитель і учень є рівноправними суб'єктами навчання.

Для розвитку творчого потенціалу вчителя велике значення має вміння вести діалог, що ґрунтується на вмінні слухати іншу людину, бачити її “точку зору”, зіставляти її з власною. Розгляд самого об'єкта з кількох точок зору, з різних позицій, часто протилежних, – це ознака парадоксального мислення, про яке згадує у своїх працях Е. Фромм [8]. Філософ зазначає, що парадоксальне мислення породжувало терпимість, моральність, а також прагнення до перетворення себе.

Уміння вести діалог ґрунтується на вмінні рефлексувати, будувати цілі свого навчання й вибрати необхідні для цього освітні засоби. Учитель, який діалогізує, – це вчитель, котрий, перш за все, порівнює, а в порівнянні, як відомо, народжується нове знання, емоція, творчість.

Таким чином, ми дійшли **висновку**, що діалоговий підхід сприяє становленню різнобічно розвинутої, творчої особистості, яка володіє терпимістю й толерантністю до чужої думки.

Список використаної літератури

1. Бодалев А.А. Личность и общение: Избранные труды / А.А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 272 с.
2. Державна програма “Вчитель” : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 28.03.2002 р. № 397.

3. Кларин М.В. Инновация в мировой педагогике / М.В. Кларин. – Рига, 1995. – 106 с.
4. Кларин М.В. Личностная ориентация в непрерывном образовании // Педагогика / М.В. Кларин. – 1996. – № 2. – С. 8.
5. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Общение и диалог в практике обучения, воспитания и психологической консультации. – М. : АПН СССР, 1987. – С. 27–36.
6. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / [под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской]. – М. : Педагогика, 1990. – 104 с.
7. Попов Л.М. Психология самодеятельного творчества студентов / Л.М. Попов. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1990. – С. 135–152.
8. Фромм Э. Душа человека : [перевод] / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.

Статья надійшла до редакції 25.09.2012.

Павленко Л.А. Организация обучения на основе диалога как фактор развития творческого потенциала учителя

В статье раскрываются особенности организации обучения на основе диалога, который предусматривает взаимодействие собеседников, их взаимопонимание, взаимоутверждение и взаиморазвитие.

Ключевые слова: *творческий потенциал педагога, творческая личность, творческое мышление, диалог, диалоговое обучение, педагогическое общение.*

Pavlenko L. Organization learning based on dialogue as a factor in the development of the creative potential of the teacher

The peculiarities of organization of teaching on the base of the dialogue which provided for the interaction of the interlocutors and their interunderstanding, interconfirmation and interdevelopment has been opened in the article.

Key words: *the creative potencial of the teacher, the creative person, the creative thinking, the dialoge, the dialogue's teaching, the pedagogical intercourse.*